

Злочинність в установах виконання покарань: основні детермінанти

У статті досліджено проблеми визначення причин злочинності в місцях позбавлення волі, проаналізовано питання діяльності установ виконання покарань. Вивчено та розглянуто основні детермінанти злочинності, поширені в місцях позбавлення волі. Зроблено висновок про те, що працівники УВП самі повинні бути досвідченими конфліктологами, мати необхідні знання, уміти згладжувати, локалізувати конфлікти, які виникли й можуть призводити до вчинення злочинів.

Ключові слова: злочин, місця позбавлення волі, детермінанти злочинності, засуджений.

Постановка наукової проблеми та її значення. Відомо, що перебування в місцях позбавлення волі дуже відбивається на психіці людини. Обмеження біологічних і духовних потреб, різка зміна способу життя, емоційні переживання, викликані засудженням, — усе це впливає насамперед на психічний стан індивіда й різко посилює конфліктність у стосунках між засудженими. Учені визнають також існування кримінальної субкультури, традицій та звичаїв засуджених, які тісно пов'язані з діяльністю кримінально-виконавчих установ і, зазвичай, спрямовані на протидію персоналу установи відбування покарання. Цей комплекс складних та різномірних чинників впливає на стан злочинності в установах виконання покарань. Отже, для профілактики вчинення злочинів засудженими потрібно дослідити природу окремих факторів, їх сукупний вплив на криміногенність обстановки в установах виконання покарань.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У науці вказана проблематика є об'єктом дослідження таких учених, як Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, О. М. Джужи, А. В. Кирилюка, О. Г. Колба, А. І. Долгової, В. Й. Бочелюка, Т. А. Денисової, В. А. Бадири, А. П. Геля, Д. В. Рівмана, Г. Й. Шнайдера та ін. Над її розв'язанням постійно працюють висококваліфіковані фахівці, розширюючи обсяг знань про причини й умови вчинення злочинів в умовах ізоляції особи від суспільства. Проте вказана проблематика потребує подальшого аналізу та вивчення.

Формулювання мети та завдань статті. Завдання дослідження — необхідність аналізу основних причин та умов злочинності в місцях позбавлення волі для визначення заходів профілактики вказаного негативного явища й успішного його подолання.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Одним із головних та актуальних у кримінології є питання дослідження детермінант злочинності. Згідно з даними наукових джерел, детермінанта (від латин. «*determinans*» — той, що визначає, обумовлює) — причина, що визначає виникнення явища [1, с. 203–204]. У кримінології під детермінантою розуміють родове поняття, яке об'єднує причини й умови злочинності [2, с. 7], а під детермінацією — процес їх обумовлення, визначення [3, с. 5].

У науці немає єдиного підходу щодо тлумачення причин та умов злочинності, оскільки ця галузь юридичних досліджень відзначається особливою складністю й різноплановістю позицій вітчизняних і зарубіжних авторів. Учені «причиною» (від латин. «*causa*») вважають те, без чого не було б іншого — наслідку [4, с. 365], а «наслідком» — те, що логічно випливає з чогось — іншого (тобто зі своєї підстави або причини) [4, с. 363–364]. Під «умовою» в кримінології розуміють явища, що сприяють причинам злочинності [2, с. 11–12].

Причина злочинності — це соціально-психологічні обставини, які безпосередньо породжують і відтворюють злочинність та злочини як свій закономірний наслідок. Якщо причини злочинності — це негативні явища, що породжують її, то умови злочинності — це явища, котрі безпосередньо не породжують злочинності (наслідку), але слугують певними обставинами, що сприяють її виникненню та існуванню, тобто в певний спосіб впливають на розвиток причинного зв'язку, сприяючи чи не перешкоджаючи породженню злочинності.

Перебування в місцях позбавлення волі відбивається на психіці людини. Наявність режиму в місцях позбавлення волі, обмеження біологічних і духовних потреб, різка зміна стереотипу життя, який склався, переживання, викликані засудженням, — усе це впливає насамперед на психічний стан

індивіда. У багатьох розвивається стан приреченості й безвихідності, що викликає пасивність у вчинках і діях людини. У деяких засуджених позбавлення волі спричиняє пригнічений стан, який є наслідком зневіри в можливість знову повернутися після відбування покарання до нормального життя. Досить розповсюдженим психічним станом осіб, котрі перебувають у місцях позбавлення волі, є туга (за волею, за рідними людьми, домівкою), під впливом якої можливий прояв дратівливості.

Усі вказані вище фактори знаходять свій прояв у негативній поведінці, що призводить до вчинення правопорушень із боку засуджених.

Проведений аналіз цих детермінант злочинності показав, що найбільш поширеними в установах виконання покарань є такі з них:

1. Низький рівень профілактики злочинів у місцях позбавлення волі. Можна дійти висновку про те, що суб'єктами злочинів здебільшого стають засуджені, які ведуть нормальний щодо вимог режиму тримання спосіб життя.

Як показало дослідження, до профілактичної роботи щодо підоблікової категорії засуджених залучаються практично всі служби установи виконання покарань (далі – УВП), у тому числі підрозділи власних підприємств. Списками таких осіб, а стосовно схильних до втечі – і фото, забезпечуються наряди молодших інспекторів нагляду та чергові частини колоній. Стосовно цих засуджених, насамперед, здійснюють обшук, перевірку на спальних і робочих місцях. Для них установлюється обмеження щодо дільниць працевлаштування, змінності роботи тощо. За кожним об'єктом профілактичного впливу здійснюється постійний контроль силами й засобами, передбаченими Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність». Водночас інша категорія засуджених залишається поза увагою адміністрації УВП, використовуючи ту обставину, що, з одного боку, усі під таким жорстким контролем перебувати не можуть [5], та прорахунки, формалізм, які стосуються підоблікових осіб, – з іншого. Маючи відносну свободу дій та пересування по колонії, такі засуджені тривалий час готують засоби й знаряддя злочину, сприяють у цьому іншим особам, залучаються засудженими для налагодження неслужбових стосунків із представниками адміністрації тощо.

Установлено також мотиви, пов'язані з уживанням спиртних напоїв, бажанням помститися свідкам і потерпілим, та деякі інші. Отже, виникнення й розвиток традицій та звичаїв засуджених тісно пов'язані з конкретною діяльністю, яка в умовах УВП, зазвичай, підпорядкована кримінальній субкультури та спрямована на протидію персоналу, що недостатньо враховується останнім при організації й проведенні профілактичної роботи з недопущення ними вчинення нових злочинів.

2. Високий рівень латентності злочинності, який детермінує різноманітні злочинні прояви з боку засуджених. Згідно з висновками вчених, латентна злочинність знижує цінність кримінальної репресії, вона перешкоджає встановленню фактичного стану злочинності й таким чином створює перешкоди в організації боротьби зі злочинністю, включаючи профілактичну діяльність. Так, за результатами досліджень учених, реальний обсяг злочинності щонайменше у два рази перевищує дані офіційної статистики [6, с. 73–74].

Вагоме місце в структурі мотивів учинення злочинів в УВП посідає такий мотив, який на практиці називається «особистими неприязними стосунками». Нерідко, як свідчить практика, його змістом є ненависть, ворожнеча, заздрість, помста, хуліганство тощо. Водночас, як слушно зауважив С. Лукашевич, «... за цією фразеологією приховується дійсний мотив злочину, який у ході дізнання, досудового слідства та судового розгляду справи встановити не вдалось» [7, 178].

3. Неповна поінформованість адміністрації слідчих ізоляторів (далі – СІЗО) та УВП про особистість ув'язнених під варту й засуджених. Як зазначено в ч. 3 ст. 91 КВК України, на кожного засудженого до позбавлення волі ведеться особова справа, а також інформаційна картка, до якої заносяться відомості стосовно його особи; про вчинений ним злочин і назву суду, який постановив вирок; про день і час його прибуття й звільнення з колонії. Особова справа ув'язненого (засудженого) складається з двох частин.

У першій концентруються офіційні документи щодо особи (постанова про обрання міри запобіжного заходу або протокол затримання підозрюваного, формалізований бланк – анкета на ув'язненого (засудженого), копія вироку, ухвали та ін.). У другій – матеріали «життєдіяльності» особи в умовах СІЗО й УВП – своєрідний «послужний список» його ставлення до відбування покарання.

Відомості про ув'язненого (засудженого) надходять, зазвичай, із двох основних джерел: від самої особи (зі слів, її документів); від офіційних установ та організацій, які мають право займатися такою діяльністю.

Водночас, на думку психологів, людина здатна рішуче й витончено приховувати факти про саму себе. При цьому робить це свідомо [8, с. 25]. Така особливість цілком стосується й ув'язнених під варту (засуджених), які з тих чи інших міркувань, як свідчить практика, не повідомляють правоохоронним органам повну інформацію про себе. Тому так важливо виважено та скрупульозно сприймати й перевіряти отримані від особи відомості.

Отже, у таких умовах діяльності адміністрації СІЗО важливо мати своєчасну, повну та об'єктивну інформацію на ув'язненого під варту, для того, щоб реалізувати основні умови режиму й запобігти вчиненню ним та стосовно нього злочинів й інших пригод. Натомість, щорічно в місцях попереднього ув'язнення вилучається значна кількість заборонених предметів, спиртних напоїв, наркотичних засобів тощо.

Не менш проблемним для персоналу цих установ є питання щодо розміщення ув'язнених під варту.

Так, у виняткових випадках із метою запобігання порушенням режиму в камерах, у яких тримають неповнолітніх, допускається, за санкцією прокурора, тримання не більше двох дорослих осіб, які вперше притягуються до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, що не є тяжкими.

Однобічність та інколи повна відсутність зовнішньої інформації про ув'язнених під варту призводить до вчинення останніми дисциплінарних проступків і злочинів. Проте, незважаючи на це, досі не створено механізму реалізації права ув'язнених під варту на психологічну допомогу, основою якого, без сумніву, повинна стати всебічна інформація про особу заарештованого.

Указані детермінанти виявляються одними з головних при вчиненні правопорушень та злочинів і в місцях позбавлення волі. Так, відповідно до ст. 95 КВК України всі новоприбулі в УВП засуджені протягом 14 діб поміщаються в дільницю карантину, діагностики й розподілу, де їх обстежують для того, щоб розв'язати завдання щодо їх розміщення та класифікації й скласти індивідуальні програми соціально-виховної роботи.

Основним джерелом для отримання відомостей про засудженого є його особова справа, яка заводиться в СІЗО та в подальшому направляється до УВП. Проте в умовах гострого дефіциту часу (термін перебування засудженого в карантині становить 14 діб) і з урахуванням зазначених вище проблем інформаційного забезпечення життєдіяльності ув'язнених під варту якісно виконати завдання щодо розміщення засуджених по структурних дільницях виправних і виховних колоній, а в подальшому – щодо профілактики пригод і злочинів із їхнього боку, – видається справою досить проблематичною. Тому так важливо в 14-денний термін отримати об'єктивну, повну та всебічну інформацію на засуджених, які тримаються в дільниці карантину, діагностики й розподілу колонії, зважаючи на те, що більшість злочинів останні вчиняють протягом перших трьох місяців ізоляції особи від суспільства [8, с. 177]. Саме вказані детермінанти зовнішнього порядку є визначальними при вчиненні суспільно небезпечних діянь засудженими.

4. Неналежний стан взаємодії УВП з іншими правоохоронними органами, особливо в частині обміну інформацією щодо засуджених та інших осіб, відсутність координуючих механізмів із цих питань. Вивчення чинного законодавства України й відомчих нормативно-правових актів показало, що сьогодні в нашій країні не створено належних умов взаємодії між правоохоронними органами. Так, хоча і Закон України «Про попереднє ув'язнення», і «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», КВК дають право представникам УВП витребувати будь-яку інформацію від інших правоохоронних та державних органів на засудженого як на особу, котра несе в собі суспільну небезпеку, для останніх не виникає жодних обов'язків із цих питань. Отже, виникає парадоксальна ситуація: адміністрація СІЗО й УВП із «нуля» розпочинає вивчати особу ув'язненого під варту та засудженого.

5. Проблеми відомчої взаємодії, у тому числі всередині конкретної УВП.

Внутрішня дисгармонія та відомча зашореність, «утаємниченість» й ін., що існує між службами колонії, призводить до того, що не спрацьовує система заходів профілактики рецидивної злочинності в УВП. Загалом указані детермінанти злочинів можна назвати, насамперед, різноманітними недоліками та прорахунками в діяльності УВП щодо організації праці й побуту засуджених, забезпеченні режиму їх тримання, проведенні виховно-кореляційних і профілактичних заходів тощо.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Сьогодні, як правильно зазначає низка вчених, коли адміністрація УВП уперто бореться за виживання, засуджені нерідко виявляються віддані самі собі, перебувають фактично в ситуації безнаглядності й безконтрольності. Водночас відсут-

ність Закону України «Про профілактику злочинів», міжвідомчих інструкцій, положень тощо з цих питань і нескоординованість суб'єктів профілактики не дають їм можливості діяти на випередження, ставити умови, перехоплювати ініціативу тощо в процесі протидії правоохоронних органів злочинним виявам із боку окремих осіб, забезпечення тих осіб, які здійснюють злочинну діяльність.

Отже, незважаючи на велику кількість розробок, присвячених питанням злочинності в місцях позбавлення волі, існує ще багато нерозв'язаних проблем. У зв'язку з цим безсумнівним є висновок про те, що УВП повинна стати об'єктом комплексного наукового дослідження, що спрямовується на реальні потреби практики. Водночас працівники УВП самі повинні бути досвідченими конфліктологами, володіти необхідними знаннями, уміти згладжувати, локалізувати конфлікти, які виникли та які можуть призводити до вчинення злочинів.

Джерела та література

1. Словарь иностранных слов. – М. : Рус. яз., 1988. – 622 с.
2. Криминология : учебник / [под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского]. – М. : [б. и.], 1994. – 414 с.
3. Криминология : учебник / [под ред. Б. А. Коробейникова, Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского]. – М. : Юрид. лит., 1988. – 384 с.
4. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА– М., 1998. – 468 с.
5. Про профілактику злочинів: Проект Закону України від 12 травня 1998 р. // Криминологія: спеціалізований курс лекцій зі схемами (загальна та особлива частини) : навч. посіб. / О. М. Джужа, Є. М. Моїсєєв, В. В. Василевич ; за заг. ред. О. М. Джужа. – К. : Атіка, 2001. – С. 383–396.
6. Алексеев А. И. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы : монография / А. И. Алексеев, С. И. Герасимов, А. Я. Сухарев. – М. : НОРМА, 2001. – 496 с.
7. Лукашевич С. Ю. Криминологічна характеристика та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. Ю. Лукашевич. – Х., 2001. – 193 с.
8. Вилюнас В. К. Психологические механизмы мотивации человека / В. К. Вилюнас. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 288 с.

Журавская З., Батюк О. Преступность в условиях исполнения наказаний: основные детерминанты.

В статье исследуются проблемы определения причин преступности в местах лишения свободы, анализируются вопросы деятельности учреждений исполнения наказаний. Изучаются и рассматриваются основные детерминанты преступности, которые являются распространёнными в местах лишения свободы. Сегодня над решением указанной проблематики работает значительный круг учёных и, несмотря на большое количество разработок, посвящённых вопросам преступности в местах лишения свободы, существует ещё много нерешённых проблем. В связи с этим несомненный вывод о том, что учреждение исполнения наказаний должно стать объектом комплексного научного исследования, направленного на реальные потребности практики. В то же время работники учреждений исполнения наказаний сами должны быть опытными конфликтологами, иметь необходимые знания, уметь сглаживать, локализовать возникшие конфликты, которые могут приводить к совершению преступлений. Также в статье исследуется вопрос низкого уровня профилактики преступлений, что является одной из основных детерминант преступности в местах лишения свободы.

Ключевые слова: преступление, места лишения свободы, детерминанты преступности, осужденный.

Zhuravska Z., Batuk O. Crime in Penal Institutions: the Main Determinants. The article is devoted to the problems of determining the causes of crime in prison. It deals with the questions of penal institutions. The key determinants of crime that are common in prisons today are examined and discussed. Nowadays a considerable number of researchers work on the solution of the mentioned above problem, and in spite of the large number of findings connected with the issues of crime in the prison, there are still many unsolved problems. In this regard, we can make a conclusion that the places of executing punishment should become the subject of a comprehensive scientific research with no doubt and such investigation should be focused on the real needs of the practice. At the same time the staff the places of executing punishment must be experienced conflictologists as well as to have the necessary knowledge, to be able to smooth and localize developed conflicts that may lead to crime. The article also examines the issue of low-level crime prevention which is one of the major determinants of crime in prison.

Key words: crime, prisons, the determinants of crime, convicted.